

Język rozważań dotyczących małżeństwa. Z filozofii i teologii Jana Franciszka Drewnowskiego¹

The Language of Consideration Related to Marriage.
Jan Franciszek Drewnowski's Philosophy and Theology

Trzeźwe, realistyczne podanie odwiecznej prawdy nadprzyrodzonej dzisiejszym ludziom wymaga więc dwojakiego przetłumaczenia: ze staroświeckiego języka na język współczesny i ze staroświeckiego poglądu na świat – na pogląd współczesny.

Teologia w świecie techniki
J.F. Drewnowski

Zagadnienia wstępne

*Małżeństwo doskonałe*² to jedna z prac Jana Franciszka Drewnowskiego (1896–1978)³, która została napisana w czasie II wojny światowej w oficerskim obozie jeńców wojennych w Murnau. Autor pełnił tam funkcję oficera oświatowego. Dramat wojny, trudności życia

¹ Niniejszy artykuł jest drugim w cyklu prac podejmujących zagadnienie aparatury językowej stosowanej przez J.F. Drewnowskiego w jego popularnonaukowej praktyce. Pierwszym, w którym starano się wydobyc terminy i ujęcia specyficzne dla Autora przy okazji analizy treściowej, jest: *Sumienie i nadprzyrodzoność szansą dla współczesnej kultury. Treściowo-formalna analiza Jana Franciszka Drewnowskiego „Moralności i kultury”*, w: *Człowiek z perspektywy religii, rodziny i szkoły*, red. H. Czakowska, ks. M. Kuciński, Bydgoszcz 2013, s. 55–78. Autor niniejszego artykułu dziękuje za cenne uwagi w jego przygotowaniu mgr Urszuli Remblewskiej, dr. Stanisławowi Majdańskiemu oraz ks. dr. Markowi Porwolikowi.

² „Nauka Chrystusowa” 43–44 (1945), Rzym.

³ J.F. Drewnowski był z wykształcenia logikiem, matematykiem, filozofem, z pasji – teologiem, z konieczności – żołnierzem. Posiadał także wykształcenie techniczne. Najczęściej określany jest jako wychowanek Szkoły Lwowsko-Warszawskiej i współtwórca tzw. Koła Krakowskiego. Więcej na temat Autora i jego myśli: S. Majdański, A. Lekka-Kowalik, *Drewnowski Jan Franciszek*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2001, t. 2, s. 717–721; P.T. Terlikowski, *Życie i dzieło Jana Franciszka Drewnowskiego*, „Studia Philosophiae Christianae” 23 (1997) 2, s. 118–136.

jenieckiego oraz niepewność sytuacji życiowej wygenerowały potrzebę wykładów, które pomogłyby żołnierzom odnaleźć sens życia i trwałe zasady w zmieniającej się i niezrozumiałej rzeczywistości⁴. Praca ta została wydana w formie broszury zaraz po wojnie, jeszcze w Rzymie, w miesięczniku „Nauka Chrystusowa”⁵. Była nadto dwukrotnie wznowiona⁶. Od strony treściowej stanowi niewątpliwą wkład do filozoficzno-teologicznej refleksji nad rzeczywistością małżeństwa. Zaproponowaną w niej interpretacją sakramentu małżeństwa Drewnowski wpisał się w grono prekursorów *Vaticanum Secundum*⁷. Przedmiotem formalnym niniejszego artykułu nie jest jednak treściowa strona tej pracy⁸, a jedynie jej język. Ze względu na bogactwo zagadnień związanych z językiem zdecydowano się ograniczyć jedynie do analiz w zakresie terminologii. To pierwsza część wskazanych dociekań. W kolejnym artykule, stanowiącym drugą część podjętego tematu, zostaną wskazane inne zabiegi językowe, dzięki którym Drewnowski starał się ściślej wyrażać sprawy małżeńskie. Drewnowski znany jest przede wszystkim jako promotor logicyzacji, nauki ukierunkowanej na budowanie nowoczesnej syntezy wiedzy⁹. Jego *Zarys programu filozoficznego*¹⁰ (dalej: *ZPF*) zawiera propozycję języka i metody umożliwiających taką przebudowę całej nauki, by dorobek różnych jej dyscyplin, wyrażony w odnowionej formie i ubogaconej treści,

⁴ Por. Jan Franciszek Drewnowski – człowiek, Polak, katolik, myśliciel. *Zapis rozmowy ks. Michała Adamczyka z dr. Jackiem Drewnowskim*, „Summarium” 33 (2004), s. 59–60.

⁵ „Nauka Chrystusowa” to jeden z periodyków, który ukazywał się nakładem Biura Prasowego Biskupa Polowego. Opracowania miały charakter religijny, filozoficzny, światopoglądowy. Tytuły niektórych numerów: *O cierpieniu*, *Rozprawa o charakterze*, *Dyscyplina wewnętrzna*, *Katolicyzm*, *O patriotyzmie*. Każdy z zeszytów omawiał w sposób całościowy jedno zagadnienie.

⁶ J.F. Drewnowski, *Małżeństwo doskonałe*, w: tenże, *Filozofia i precyzja. Zarys programu filozoficznego i inne pisma*, red. S. Majdański, S. Zalewski, Lublin 1996, s. 407–429; tenże, *Małżeństwo doskonałe*, Warszawa 1994.

⁷ Zob. A. Santorski, *Wprowadzenie*, w: J.F. Drewnowski, *Małżeństwo doskonałe*, s. 10.

⁸ Na temat treści: M. Pacuszkiwicz SJ, *Sakrament miłości ludzkiej*, „Życie Duchowe” 29 (2002), s. 28–37. Dla ułatwienia lektury niniejszego artykułu warto podać kilka informacji o treści broszury. Podzielona jest na dwie zasadnicze części: I. Wartości naturalne i II. Wartości nadprzyrodzone. W części I podejmuje Autor takie zagadnienia, jak: bytowa i psychofizyczna struktura człowieka, jego wolne i świadome działanie, funkcja zmysłowości w wymiarze jednostkowym, małżeńskim i społecznym, cele i moralność życia seksualnego, uwarunkowania społeczne i ich konsekwencje, poglądy na temat seksualności; w części II – kondycja człowieka i cele małżeństwa w kontekście łaski, uzdolnienie przez wiarę i naturalne wyrażanie spraw nadprzyrodzonych, małżeństwo jako laboratorium miłości, małżeństwo w perspektywie wieczności.

⁹ Zob. J.F. Drewnowski, *U progu nowoczesnej syntezy filozoficznej*, w: tenże, *Filozofia i precyzja*, s. 165–180.

¹⁰ „Przegląd Filozoficzny” 37 (1934), z. 1, s. 3–38; z. 2, s. 150–181; z. 3, s. 262–292; także w: tenże, *Filozofia i precyzja*, s. 55–147.

stanowił zwartą i jednolitą całość¹¹. Historyczne i polityczne uwarunkowania sprawiły, że Autor nie miał możliwości rozwijania powyższych idei, zwłaszcza po II wojnie światowej. W czasie wojny podjął jednak próby ich popularnego stosowania: *W ciągu przeszło pięciu lat pobytu w obozie miałem sposobność popularyzowania i poniekąd praktycznego stosowania tych moich poglądów naukowych*¹² – pisał, wprowadzając do *Wykładów z Murnau*. Z tego powodu interesującym wydaje się przeanalizowanie formalnej strony *Małżeństwa doskonałego* – jednej z dwu wydanych jeszcze przed powrotem do Polski prac¹³ – tym bardziej, że podjęta w niej problematyka musiała zmuszać Autora do poszukiwania narzędzi, które zachowując odpowiedni stopień precyzji – to było przecież dla niego pierwszorzędnym wyzwaniem – nie zniekształcałyby jednocześnie tak trudno uchwytnej i wyrażalnej rzeczywistości. Nie chodzi tu zatem o poszukiwanie ani filozoficznych, ani teologicznych poglądów Drewnowskiego, ale o wskazanie zastosowania jego idei metanaukowych. Zachowane w Archiwum Rodzinnym prace, zwłaszcza te o charakterze logiczno-matematycznych analiz, a podejmujące zagadnienia znacznie prostsze, nie dają dość jasnego wyobrażenia, na czym miałyby ono polegać w odniesieniu do zagadnień bardziej złożonych. Warto zatem przyrzeć się popularnym pracom Autora. Choć dalekie od zaproponowanej w *ZPF* analityczności, mogą jednak uzmysłowić zarys realizacji postulowanych przez niego idei – dać przykład owych nowoczesnych ujęć.

Celem niniejszego artykułu jest zatem, odwołując się do pracy Drewnowskiego *Małżeństwo doskonałe*, znalezienie odpowiedzi na pytanie: „Przy pomocy jakich terminów Drewnowski próbował w sposób bardziej nowoczesny (tzn. bardziej ścisły, treściowo bliższy czytelnikom i spójny z innymi naukami) wyrazić rzeczywistość małżeństwa?”. Nie chodzi przy tym o analizy formalno-logiczne czy lingwistyczne, ale o wskazanie najbardziej charakterystycznych dla Autora środków, które wykorzystywał w opracowywaniu problematyki małżeńskiej. Zasadniczym punktem odniesienia niniejszej analizy

¹¹ Więcej na ten temat: Z. Wolak, *Analogia w Kole Krakowskim*, Tarnów 2005; M. Adamczyk, *Mówienie o Bogu. Jana Franciszka Drewnowskiego koncepcja analogii jako izomorfii*, „Studia Bydgoskie” 3 (2009), s. 73–91; tenże, *Teologia jako nauka ścisła. Jana Franciszka Drewnowskiego Zarys programu uściślenia teologii*, w: *Tożsamość teologii*, red. A. Anderwald, T. Dola, M. Rusecki, Opole 2010, s. 223–242. Oryginalne wprowadzenie w jego myśl *in genere* stanowi artykuł: S. Majdański, *Ani scjentyzm, ani fideizm: U progu nowoczesnej syntezy filozoficznej, czyli Jana Franciszka Drewnowskiego program precyzacji filozofii klasycznej*, w: J.F. Drewnowski, *Filozofia i precyzja*, s. 5–52.

¹² J.F. Drewnowski, *Wykłady z Murnau*, w: tenże, *Filozofia i precyzja*, s. 239.

¹³ Drugą stanowi wspomniana już *Moralność i kultura*.

będzie ZPF, przy czym zaznacza się tu jakościową różnicę, jaka istnieje pomiędzy formalnym projektem zarysowanym przez Autora a tą popularnonaukową próbą stosowania przez niego niektórych swoich idei. Ze względu na raczej popularny charakter *Małżeństwa doskonałego*, zakłada się tutaj możliwość realizacji postawionego celu w stopniu jedynie przybliżonym. Niniejszy artykuł należy traktować jako wstęp do dalszych, bardziej pogłębionych badań.

Problematyka ta nie była dotąd szczegółowo badana, choć zagadnienie uwspółcześniania języka teologicznego oraz roli analogii w dorobku Drewnowskiego podjął wcześniej ks. Zbigniew Wolak¹⁴.

Proponuje się następujący kierunek rozważań. W ramach wprowadzenia, niezbędnego dla rozumienia dalszych dociekań, zostanie zarysowana Drewnowskiego koncepcja związku języka z rzeczywistością. Następnie zostanie podjęta zasadnicza dla tego artykułu problematyka – używana przez Autora terminologia (od strony jej doboru, genezy i funkcjonalnego zróżnicowania). Na koniec dokona się interpretacji zaprezentowanych wyników analizy *Małżeństwa doskonałego*, by móc odpowiedzieć sobie na postawione pytanie oraz wskazać tereny dalszych poszukiwań.

W ramach wstępnych wyjaśnień zaznacza się, że do niniejszych analiz wykorzystuje się tekst *Małżeństwa doskonałego*, zawarty w cytowanym już wyborze pism zatytułowanym *Filozofia i precyzja*. Ze względu na specyfikę tego artykułu stosuje się tu dwojaki rodzaj odnośników: zwykle są to przypisy dolne, natomiast przy wskazywaniu lokalizacji przytaczanych terminów i cytatów z *Małżeństwa doskonałego* strony (zasadniczo pierwszego występowania) podaje się w tekście. Nadto, przy wyliczaniu cech przedmiotów i ludzi rezygnuje się z powtarzania ich nazw, wykorzystując spójnik „albo” w formie skrótu „a”.

Rzeczywistość i znaki

We wstępie do analizowanej pracy, precyzując wyrażenie „popydy zmysłowe”, Drewnowski podkreślił zachodzenie wzajemnych związków pomiędzy rzeczywistością a językiem. Pisał: *Potoczny zwyczaj językowy jest tu jedynie wiernym wyrazem rzeczywistej gry sił*

¹⁴ Chodzi o wspomnianą rozprawę: *Analogia w Kole Krakowskim*. Patrz przypis nr 11 oraz o artykule: *Próba uwspółcześnienia języka teologicznego przez Jana Franciszka Drewnowskiego*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 22 (2003) 2, s. 51–65.

społecznych, w której wszystko przepojone jest rytmami pożądlivosti...¹⁵. Był świadomy stopnia skomplikowania tych spraw. W ZPF, uznawanym później za manifest tzw. Koła Krakowskiego¹⁶, twierdził, że człowiek jest tak wrośnięty w sieć systemów znakowych, że ma do czynienia raczej ze społecznymi przetworami rzeczywistości niż samą rzeczywistością¹⁷. W celu dotarcia do bezpośrednich danych postulował konieczność dwukierunkowych badań: 1. zaczynając od tego, co bezpośrednio dane (zaznaczał, że bezpośredniość danych jest czymś względnym), odbudowywać język nauki oraz dalej ją w tej odnowionej formie rozbudowywać; 2. traktując to, co bezpośrednio dane, jako nawarstwienia znaków, dążyć do odkrycia czegoś bardziej pierwotnego, bliższego – jak to nazwał – „głębszej” rzeczywistości¹⁸.

W celu zrealizowania takiej przebudowy nauki, a w efekcie zbudowania nowoczesnej syntezy wiedzy, wypracował Autor mechanizm znakowy, którego oryginalnym elementem jest funktor zdania elementarnego $f(x,y,z,u)$, którego zmienne reprezentują przyjęte terminy pierwotne: postawy (punkty widzenia), doznania (treść aktów), istoty (coś samorzutnego) i rzeczy (coś bezwładnego). Uważał, że wykorzystując nadto jedynie reguły rachunku zdań i kwantyfikatorów, bez wprowadzania nowych aksjomatów, można budować nieograniczoną liczbę dowolnie skomplikowanych zdań i dowodzić tautologicznych zależności między nimi¹⁹.

Utworzone za pomocą wyżej wskazanego funktora zdanie miałoby m.in. takie znaczenie: *istota A, ujmując w sposób B rzecz C, doznaje D²⁰*. Znaczenie to odpowiada mniej więcej stosunkowi, w jakim pozostają do siebie: podmiot, układ odniesienia, przedmiot i treść aktu. Drewnowski przypuszczał bowiem, że *każde wyrażenie nauk przyrodniczych [tzn. nauk o rzeczywistości, w tym np. psychologii – M.A.] bądź oznacza jakąś postawę, doznanie, rzecz lub istotę, mającą jakieś szczególne własności; bądź – że znaczy jakąś zależność pomiędzy jakimiś zdaniami elementarnymi; bądź wreszcie – że wyrażenie to ma tylko pozór wyrażenia o rzeczywistości, a dotyczy tylko*

¹⁵ J.F. Drewnowski, *Małżeństwo doskonałe*, s. 407.

¹⁶ Zob. Z. Wolak, *Neotomizm a Szkoła Lwowsko-Warszawska*, Kraków 1993, s. 70.

¹⁷ Por. J.F. Drewnowski, *ZPF*, s. 59.

¹⁸ Por. tamże. Więcej szczegółowych informacji na ten temat m.in. na s. 90.

¹⁹ Por. tamże, s. 97. Bardziej szczegółowo na ten temat w artykule: M. Adamczyk, *Nauka i ścisłość, czyli w stronę J.F. Drewnowskiego minimalnej aparatury symbolicznej*, „Roczniki Filozoficzne” 61 (2013) 3, s. 43–59.

²⁰ J.F. Drewnowski, *ZPF*, s. 94.

znaków²¹; wszędzie w przyrodzie, gdzie się stwierdza, że coś się dzieje, dzieje się to tylko z istotami i rzeczami, i że polega to zawsze na przeżywaniu jakichś treści przez istoty, ujmujące coś w akcie²². Podejmując zagadnienie odpowiedniości między znakami a rzeczywistością, wyróżnił dwa rodzaje znaków: jedne wyrażają składniki stałe (ciała, rzeczy), inne ich powiązanie (stosunki). Wskazał także na potrzebę znaków odpowiadających przebiegom zachodzącym w obrębie danej dziedziny rzeczywistości (znaki działań) oraz znaków odpowiadających stanom rzeczy²³.

Terminy

Uczynione wyżej uwagi dają wyobrażenie o Drewnowskiego projekcie ujętych rzeczywistości, innymi słowy – odzwierciedlenia jej za pomocą języka, wyrażenia w języku bogactwa jej treści. W celu stwierdzenia, jak radził sobie Autor z realizacją przynajmniej niektórych z tych idei w jego filozoficzno-teologicznej praktyce, należy na początku przyjrzeć się używanej przez niego terminologii.

Kanon terminologiczny

Czytając teksty Drewnowskiego, w tym *Małżeństwo doskonałe*, da się ustalić pewien zbiór terminów używanych przez niego w omawianiu różnych zagadnień, a także zbiór wyrażań przyjętych (głównie) na użytek omawianej problematyki²⁴. Wydaje się, że Autor świadomie ograniczał zasób terminów do określonego kanonu, zrezygnował z nazw nawet równoznacznych, żeby wypowiadać się w sposób prosty i precyzyjny, a jednocześnie – to niezmiernie ważne – móc zaznaczać analogie zachodzące pomiędzy różnymi wymiarami rzeczywistości. Oto wybór słownictwa charakterystycznego dla Drewnowskiego:

²¹ Tamże, s. 95.

²² Tamże, s. 94.

²³ Por. tamże, s. 61–63.

²⁴ Dobry punkt odniesienia do stwierdzenia tej prawidłowości stanowią przede wszystkim wspomniane już *Wykłady z Murnau*. Lektura tej pracy pozwala ocenić słuszność postawionej tezy. Świadczą o tym tytuły poszczególnych wykładów, zwłaszcza zaś wyrażenia, które zostały zapisane rozstrzelonym drukiem. Dotyczy to także innych prac Autora, zwłaszcza tych opracowań, które są próbą integralnego ujęcia rzeczywistości. Autor podejmował je głównie w Murnau. Regularność użycia określonych terminów można także odkryć w innych pracach Drewnowskiego, jak np. w *Uwagach o sposobie ustalania wytycznych programowych*, w: tenże, *Filozofia i precyzja*, s. 501–505.

a. Terminy charakterystyczne dla całego dorobku Drewnowskiego:

- cel – ostateczny (s. 417), nieznany (s. 413), wielki (s. 415), samodzielny (s. 418)
- czynniki – materialne i duchowe (s. 409)
- czynność – człowieka (s. 411), cielesne (s. 416), cielesna rozrodcza (s. 418), uniemożliwiająca zapłodnienie (s. 411)
- dążenia – człowieka, cielesne i duchowe (s. 410), w tym: płci (s. 409), nadprzyrodzone (s. 428)
- dobro – moralne (s. 407)
- doznania – cielesne i duchowe (s. 412)
- dziedzina – naturalna (s. 415), dziedzina łaski (s. 415), cielesna (s. 417)
- gra – czynników materialnych i duchowych (s. 409), w tym: praw przyrody (s. 408), instynktów (s. 410), uczuciowości (s. 412), zmysłów (s. 410), czynników społecznych (s. 407), sił ludzkiego stada (s. 408)
- ład – naturalny (s. 420), wewnętrzny duszy (s. 422), wewnętrzny ogniska rodzinnego (s. 422)
- narzędzie – kapłan narzędziem (s. 422), małżonek narzędziem (s. 422), małżonkowie w działaniu stwórczym Boga (s. 426)
- ocena – moralna (s. 407)
- organizm – zwierzęcy (s. 408), ludzki (s. 408), osób ludzkich (s. 410), społeczny (s. 410), Ciała Mistycznego (s. 423)
- ośrodek – rozwoju osób ludzkich (s. 409), miłości twórczej i jednoczącej (s. 423), zapatrzenia się w Boga (s. 425)
- otoczenie – materialne (s. 408), duchowe (s. 409), ludzkie (s. 409)
- pojemność – duchowa (s. 420)
- potrzeby – cielesne (s. 413), fizjologiczne (s. 417)
- rytmy – pożądlivosti (s. 407), nadprzyrodzone (s. 418), życia nadprzyrodzonego (s. 417)
- rozstrajanie – przez wpływy nieczystości (s. 420), ładu ogniska rodzinnego (s. 420), przez grzech (s. 422), zestrojenie (s. 420)
- rola – płci (s. 409), społeczno-wychowawcza (s. 409), zmysłowości (s. 411), naturalna i nadprzyrodzona zmysłowości (s. 416), małżonków chrześcijańskich (s. 424)
- społeczeństwo a. społeczność – ludzka (s. 408), członkowie (s. 423), widzialna, (s. 424), Kościoła katolickiego (s. 424)
- sprawy – naturalne, duchowe i cielesne (s. 423), płci (s. 418), zmysłowe (s. 415), pierwszej doniosłości (s. 418), elementarne i ważniejsze (s. 418), wieczne (s. 423)

- strona – cielesna (s. 408), duchowa (s. 408), naturalna, doczesna (s. 424), nadprzyrodzona (s. 423)
- środek – konieczny (s. 410), naturalny (s. 410), jako znak uzmysławiający (411), do celu (s. 411), podrzędny (s. 413)
- wartość – moralna (s. 407), naturalna (s. 413), nadprzyrodzona (s. 411)
- więź – duchowa (s. 410), rodzinna (s. 415), mistyczna Ciała Chrystusa (s. 423)
- wpływ – duchowy (s. 409), otoczenia ludzkiego (s. 409), łaski (s. 422)
- zasoby – duchowe (s. 409)
- znak – łaski (s. 419), nadprzyrodzonej roli ogniska rodzinnego (s. 423), spraw wiecznych (s. 423), skarbów łaski (s. 426)
- zwyrodnienie – człowieka (s. 415), naturalnych czynności organizmu (s. 418), natury (s. 419), zjednoczenia (s. 421), społeczeństwa (s. 413), otoczenia (s. 427).

W przypadku analizowanej pracy – co oczywiste – terminami specyficznymi są te, którą służą do wyrażania spraw związanych z małżeństwem i rodziną. Oprócz nich Autor wykorzystał jednak szereg innych terminów – i to jest oryginalne – by ująć nadprzyrodzone aspekty rzeczywistości małżeńskiej.

b. Terminy charakterystyczne (także) dla *Małżeństwa doskonałego*:

- komórka – rozrodcza (s. 410), społeczna (s. 410), Ciała Mistycznego (s. 429)
- łaska – sakramentalna (s. 420)
- małżeństwo (s. 410)
- nawyki – zmysłowe i umysłowe (s. 413)
- niepojętość – wpływu łaski (s. 419), znaczenia (s. 423), odwiecznych spraw Bożych (s. 424), doskonałości Bożej (s. 425), skuteczności nadprzyrodzonej (s. 426), zjednoczenia w raju wszystkich zbawionych w Chrystusie (s. 428), świętych spraw (s. 428), zjednoczenia duchowego (s. 428)
- objawy – skarbów łaski (s. 426), naturalne, widzialne (s. 426)
- odbicie – ojcostwa Bożego (s. 424)
- odbłask – Macierzyństwa NMP (s. 424), wieczności (s. 426), błady piękna wiecznego (s. 426)
- odczytywanie – wzajemne małżonków (s. 425), dzięki wierze znaczenia nadprzyrodzone (s. 426)
- ognisko rodzinne (s. 410)

- przeświecanie – spraw wiecznych (s. 423), mocy stwórczej Boga (s. 428)
- prześwietlanie – przez wiarę tego, co zmysłowe (s. 425), małżonków przez łaskę (s. 425), gry sił cielesnych (s. 427), miłością nadprzyrodzoną (s. 427)
- sakrament – małżeństwa (s. 419), kapłaństwa (s. 422), Chrystusa (s. 424)
- uczestnictwo – w nadprzyrodzonej tajemnicy sakramentu małżeństwa (s. 419), w życiu Boga (s. 423), w sprawie nadprzyrodzonej (s. 424), w dziecięctwie Bożym (s. 424), w tajemnicach doskonałości Bożych (s. 424)
- uzmysławianie – za pomocą znaku (s. 415), naturalnego zjednoczenia (s. 415), zjednoczenia małżonków przez łaskę (s. 415), niewidzialnej łączności duchowej osób (s. 411), boskiego wpływu łaski (s. 419), łaski (s. 427), świętości (s. 427)
- węzły – duchowe (s. 409), na wieczność (s. 424), miłości (s. 424)
- wpatrywanie – we współmałżonka (s. 425), w Boga (s. 425), w dzieci (s. 426)
- wyżycie – zmysłowe (s. 407), cielesne (s. 411), duchowe (s. 409), gry zmysłów (s. 413)
- zjednoczenie – trwałe i dożywotnie (s. 410), duchowe (s. 409), w całość duchową (s. 420).

Wybrane terminy pozwalają zorientować się, że Drewnowski preferował nazwy o jak największym zakresie, np. czynniki, czynności, dążenia, narzędzia, sprawy. Są one wykorzystywane w najrozmaitszych dziedzinach nauki, służąc opisywaniu bardzo odmiennych rzeczywistości. Zaletą takich terminów jest właśnie to, że ich zakres może być ograniczany przez kolejne dookreślenia. Stwarza to możliwość szerokiego ich stosowania. To z kolei umożliwia jednolite opracowywanie różnych problemów, które postulował Drewnowski. Wydaje się, że tej skłonności należy dopatrywać się także w prakseologicznym jego wykształceniu²⁵.

²⁵ Drewnowski był doktorantem Tadeusza Kotarbińskiego. Przez wiele lat współpracował z utworzoną przy PAN Pracownią Prakseologii.

Pochodzenie terminów

Ważnym dla podjętego tematu jest także dostrzeżenie faktu wykorzystania przez Autora zróżnicowanej i niekiedy nietypowej dla prac filozoficznych, także teologicznych, terminologii. Precyzyjne wskazanie dziedziny rzeczywistości lub też dyscypliny naukowej, z której aparatu pojęciowego wywodzi się dany termin, w sytuacji, gdy obecnie funkcjonuje on jednocześnie w kilku różnych kontekstach, jest zadaniem wykraczającym poza charakter niniejszej pracy i stawiany sobie tutaj cel badawczy. Przybliżone zestawienie i porównanie owych terminów wystarcza dla zdania sobie sprawy z zabiegów, jakie Drewnowski podejmował, by w sposób adekwatny i jednocześnie dość ścisły oddać bogactwo treści istniejącej rzeczywistości. Będąc zatem świadomym skomplikowania tej problematyki, na użytek niniejszego artykułu, dokonuje się uproszczonego przyporządkowania terminów pochodzących:

- a. z biologii – komórka a. czynność rozrodcza (s. 409), dojrzewanie (s. 409), różnice fizjologiczne (s. 409), organizm ludzki (s. 407), płeć (s. 407), potrzeby (s. 413), popędy zmysłowe a. płciowe (s. 407, 409), rozkwitanie (s. 422), rozmnażanie (s. 407), zapłodnienie (s. 410);
- b. z ekonomii – wartość (s. 407);
- c. z etyki – dobro moralne, ocena moralna (s. 407), wartość moralna (s. 407), nawyki (s. 413), środek (s. 410);
- d. z fizyki – cień, falowanie (s. 407), odbicie, ośrodek (s. 409), prawa przyrody (s. 408), siła (s. 410);
- e. z geografii – atmosfera, klimat (s. 413), widnokrąg (s. 409);
- f. z geometrii – pojemność (s. 420), punkt (widzenia, s. 411), wymiar (jednostronność, wielostronność, perspektywa – s. 420);
- g. z logiki (szeroko pojętej) – dziedzina (s. 415), pojmowanie (s. 423), treść (s. 427), uzmysławianie (s. 415), wyrażanie (s. 410), znaczenie (s. 426), znak (s. 418), zawieranie się (s. 429);
- h. z metafizyki – cel (s. 410), cielesność (s. 408), doskonałość (s. 424), duchowość (s. 408), natura (s. 408), kultura (s. 408);
- i. z polityki (także wojskowości) – niewola, pomnażanie zasobów (s. 409), społeczność (s. 407), tyrania (s. 421), ustroje (s. 410), ustawodawstwa (s. 410), zabezpieczenie (s. 420);
- j. z psychologii racjonalnej – dążenia (s. 409), nałogi (s. 407), nawyki (s. 413), pożądanía (s. 407), pragnienia (s. 425), skłonności (s. 409), świadomość (s. 408), wolność (s. 408);

- k. z techniki – naprawianie (s. 420), narzędzie (s. 422), pracownia (s. 423), prześwietlanie (s. 424), warsztat (s. 424), wykołojenie (s. 427);
- l. z teologii – Bóg (s. 422), Kościół (s. 422), łaska (s. 415), nadprzyrodzoność (s. 415), odwieczność (s. 424), sakrament (s. 415);
- m. z teorii muzyki – rytm (s. 407), strojenie (s. 420);
- n. z teorii sportu – gra (s. 407), szermierka (s. 416).

W celu realizacji tego zadania Autor skorzystał także z szeregu wyrażań wziętych z codzienności – błoto (s. 416), bezwstyd (s. 415), czar (s. 412), czułość (s. 407), flirt (s. 412), igraszki (s. 417), kałuża (s. 416), ład (s. 420), odbłask (s. 424), ognisko (s. 420), płomień (s. 423), pruderia (s. 414), przelewanie (s. 426), prześwietlanie (s. 419), rozkosz (s. 419), spalanie się (s. 426), szal (s. 412), namiętność (s. 412), tarzanie się (s. 418), tryskanie (s. 423), urok (s. 425), uwodzenie (s. 427), wabienie (s. 418), wpatrywanie się (s. 425), wyuzdanie (s. 407), wyżywanie się (s. 407), zakłócenie (s. 420), zaślepienie (s. 413), zatapanie się (s. 429), zatrącanie się (s. 429).

Niemalą część spośród wyliczonych powyżej terminów można by zaliczyć jednocześnie do kilku dyscyplin naukowych, przy czym wtedy miałyby znaczenie specjalistyczne. Fakt ten jest świadectwem – przynajmniej częściowego – czerpania terminologii naukowej z codzienności²⁶, terminologicznego przenikania się dyscyplin, a jednocześnie ich specyfiki znaczeniowej oraz trudności związanych ze znalezieniem języka, który oddawałby w sposób adekwatny treści określonego wymiaru rzeczywistości. Wydaje się, że Drewnowski wykorzystywał to genetyczne zróżnicowanie terminologii w celu wydobywania niedostrzeganych treści czy wskazywania nowych aspektów. Zastosowanie do danej dziedziny rzeczywistości terminów, których zwykło się używać w innej, budzi bowiem nowe skojarzenia i pozwala dostrzec niezauważone dotąd analogie, zwłaszcza między naukowe.

²⁶ Ojciec I.M. Bocheński uważał, że wszystkie wyrażenia nauki zaczerpnięte są bądź z języka potocznego, bądź z wyrażań za pomocą tego języka zdefiniowanych. Por.: I.M. Bocheński, *O metodzie teologii w świetle logiki współczesnej*, „Collectanea Theologica” 21 (1949), f. 2–3, s. 176.

Rodzaje terminów

Poszukując w *Małżeństwie doskonałym* zastosowania naukowych idei Drewnowskiego, w tym śladów ambitnie zakrojonego programu, należy z kolei przyrzeć się stosowanej przez niego terminologii z perspektywy zaproponowanego przez niego mechanizmu znakowego oraz postulatu ścisłości naukowej. Odpowiada to podziałowi terminów ze względu na oznaczenie i znaczenie.

Ze względu na oznaczenie

Stworzona przez Drewnowskiego na użytek odzwierciedlania rzeczywistości aparatura symboliczna sugeruje – jak wcześniej pokazano – określoną ontologię: istoty i rzeczy (indywidua), cechy i stosunki (stanowiące treść doznań), a także działania (procesy) i stany²⁷. Będąc świadomym dużych uproszczeń, niekiedy może i banalizacji, związanych z próbą odnalezienia śladów tego formalnego szkieletu w popularnej publikacji Autora, zasadnym wydaje się wskazanie terminów oznaczających niniejsze kategorie.

Terminy oznaczające istoty i rzeczy

(także ich zbiory, elementy, wymiary itp.)

W *Małżeństwie doskonałym* chodzi zasadniczo o terminy, za pomocą których Drewnowski oznaczał człowieka i związki ludzi rozumiane jako całości. Terminem najczęściej stosowanym w odniesieniu do człowieka była – osoba (s. 407). Dość często Autor używał terminów zbiorowych: na oznaczenie zbioru osób tej samej płci używał terminu – płeć (s. 409), na oznaczenie zbioru ludzi różnych płci – społeczeństwo ludzkie, ludzkie stado (s. 408), ród ludzki, otoczenie ludzkie (s. 409), osoby ludzkie (s. 407). Dwie związane ze sobą osoby różnej płci – małżonkowie (s. 420) stanowią – małżeństwo (s. 410), całość duchową (s. 409), a zwłaszcza z dziećmi – ognisko rodzinne (s. 410), święte ognisko (s. 429).

W opisie rzeczywistości małżeństwa Drewnowski wskazywał na działania, stany, które odnosił do określonych wymiarów rzeczywistości człowieka, jego władz czy otaczającego go świata: do materialnej strony człowieka i małżeństwa – do popędów (s. 407), gry instynktów (s. 410), rytmów pożądliwości (s. 407); do strony duchowej – do rozumu i woli (s. 408), do ludzkich osobowości (s. 409), ich duchowej

²⁷ Więcej na ten temat zob.: J.F. Drewnowski, *ZPF*, s. 60–63, 92–95.

pojemności (s. 420) i duchowych więzi (s. 410), do ich wewnętrznego ładu czy jego zaburzenia (s. 422); także do strony nadprzyrodzonej – do życia nadprzyrodzonego (s. 417), do nadprzyrodzonych rytmów (s. 418). Pisał o czynnościach człowieka (s. 407), o jego celach (s. 411), środkach (s. 411), narzędziach (s. 422); o wpływie nań otoczenia naturalnego (s. 409), o jego rozmaitych stronach i rytmach (s. 408), o jego ośrodkach (s. 409), a w końcu o rzeczywistości nadprzyrodzonej – jej objawach (s. 426), znakach (s. 419), o łasce (s. 415), sakramentach (s. 418), odbłaskach nadprzyrodzonej (s. 424) i samym Bogu.

Terminy oznaczające cechy

Przez „doznania” Autor rozumiał to, co przeciwstawione jest aktom, a więc treść aktów, bierną stroną przeżyć – *wszelkiego rodzaju uczucia, jakości zmysłowe, różne bardziej złożone wrażenia itp. (...) to, co jest charakterystyczne dla stanu danej istoty...*²⁸. Ich skalę uważał za bardzo rozległą: *od różnych nieuchwytnych poczuć, stanów nastrojowych właściwych tylko pojedynczym istotom... aż do pozornie całkiem zobiektywizowanych cech i stosunków, zupełnie jakby niezależnych od obserwatora*²⁹. Pisząc zatem o doznaniach, miał na myśli coś psychicznego, czemu jednak odpowiada w jakimś stopniu coś zewnętrznego. Jakie zatem cechy „wyczytywał” z rzeczywistości w *Małżeństwie doskonałym*?

Przede wszystkim trzeba podkreślić, że Drewnowski dookreślał różne indywidualia, działania, stany, rozmaitymi cechami, które można nazwać specyficznymi dla jego ujęć. Pozostają one w związku z jego poglądem na rzeczywistość, która posiada wymiar naturalny (przyrodzony, doczesny) i nadnaturalny (nadprzyrodzony, wieczny). Ten ostatni ma oczywiście charakter duchowy, przyrodzony natomiast – materialny oraz duchowy (naturalny-duchowy). Tak samo jest i z człowiekiem. Jego natura obejmuje wymiar naturalny-materialny (cielesność, zmysłowość), naturalny-duchowy (świadomość i wolność) – oraz nadnaturalny-duchowy³⁰. Powyższe jakości przypisywał rozmaitym elementom:

- naturalne – cele małżeństwa (s. 422), popędy (s. 409), dążenia (s. 409), dziedzina (s. 415), gra zmysłów (s. 410), ośrodek rozwoju osób (s. 409), rola zmysłowości (s. 416), stan

²⁸ Tamże, s. 92.

²⁹ Tamże.

³⁰ Koncepcję tę można odtworzyć, analizując *Małżeństwo doskonałe*. Dokładniej i zwięźle na ten temat w: J.F. Drewnowski, *Moralność i kultura*, s. 443–452.

społeczeństwa naturalny (s. 408), strona (s. 419), strona małżeństwa (s. 425), strona Ciała Mistycznego (s. 424), wartości (s. 413);

- materialne – czynniki (s. 409), otoczenie (s. 408);
- cielesne – czynniki a. sprawy (s. 409, 410), dążenia (s. 409), doznania (s. 412), potrzeby (s. 413), strona natury ludzkiej (s. 408), strona małżeństwa (s. 425);
- zmysłowe – czynniki (s. 409), gra czynników (s. 409), nawyki (s. 413), strona naturalna małżeństwa (s. 425);
- niematerialne – czynniki (s. 409);
- umysłowe – nawyki (s. 413);
- duchowe – czynniki (s. 409), gra czynników (s. 409), dążenia (s. 409), zjednoczenie (s. 410), doznania (s. 412), natura (s. 412), otoczenie (s. 409), strona natury ludzkiej (s. 408), wartość (s. 409, 410), węzły (s. 409), więź (s. 410), zasoby (s. 409);
- nadprzyrodzone – cele małżeństwa (s. 422), dziedzina (s. 415), rola zmysłowości (s. 416), strona (s. 419), wartość, (s. 411), więź mistyczna (s. 423).

W jakim sensie niektóre z nich są cechami? Na jakiej podstawie są one przypisywane rzeczywistości? Czy jednak wszystkie wskazane cechy można nazwać doznaniem? Nie rozstrzygając tych problemów, chce się jednak zaznaczyć świadomość skomplikowania tych zagadnień.

Dotyczy to także innych własności przypisywanych przez Drenowskiego rzeczywistości. Pisał, na przykład, o świadomych i wolnych upodobaniach czy skłonnościach (s. 409), nierozzerwalnych węzłach duchowych (s. 409), bezmyślnej grze instynktów (s. 415), zdrowym organizmie (s. 417), skutecznych środkach (s. 419), rozstrajającym wpływie (s. 420), nieśmiertelnych osobach (s. 423), niezgłębianych tajemnicach (s. 424), zwyrodniałym otoczeniu (s. 427), przepojonym łaską ognisku rodzinnym (s. 428) czy prawdziwym zjednoczeniu sakramentalnym (s. 429).

Należy także zaznaczyć, że – dzięki wskazywaniu cech – Drenowski niejednokrotnie opisywał zależności istniejące pomiędzy faktami. Szczególnie ważne w tym kontekście są terminy wyrażające:

- transcendowanie – niepojęte (s. 415), nieograniczone (s. 409), nienasycone (s. 412), nieskończone;
- stopniowanie – wielkie (s. 415), najdoskonalsze (s. 427), ostateczne (s. 417);
- złożoność – wszechstronne (s. 409), jednostronne (s. 420);
- oceny moralne – dobre (s. 412), złe (s. 412) itp.

Terminy oznaczające stosunki

Wspomniana wcześniej skala doznań rozciąga się, zdaniem Drewnowskiego, od subiektywnych poczuciu po wydające się zobiektywizowanymi cechy, także stosunki, które odgrywają ogromną rolę w metafizyce i logice³¹. Próbując precyzyjnie opisać rzeczywistość małżeństwa, wskazywał często na różnorakie stosunki, które miały być oznaczane odrębnym typem znaków niż czynniki stałe oraz działania. Rozumiał je jako połączenia składników stałych – relacje zachodzące w rzeczywistości. Funkcję znaków stosunków rozumiał natomiast jako wiązanie w całości znaków wskazanych składników. Docelowo – zgodnie z *ZPF* – miałyby to być układy znaków odpowiadające stosunkom zachodzącym w rzeczywistości³². Jak można przypuszczać, relacje te próbował Autor wyrazić nie tylko za pomocą oznaczających je nazw, ale także za pomocą innych zabiegów językowych, co zostanie zaprezentowane w kolejnym artykule.

a. podobieństwo

Charakterystycznym rysem filozoficzno-teologicznego dorobku Drewnowskiego jest integralne ujmowanie zagadnień, tzn. opisywanie ich w całej złożoności (wielowymiarowość) i w relacjach do całej rzeczywistości (natura-nadnatura). Dzięki temu Drewnowski wyraźniej dostrzegał różnice oraz podobieństwa istniejące między poszczególnymi wymiarami czy elementami rzeczywistości. Chcąc wyakcentować owe podobieństwa, posługiwał się przede wszystkim analogią. Aby wskazać na omawianą relację, używał sformułowanego w różny sposób terminu „podobieństwo”. Pisał, że jest *podobnie*, jak... (s. 409), o sprawach *podobnych* (s. 416), o *podobieństwie* między (s. 422).

b. wykluczanie się

Koniecznością związaną z integralnym podejściem do rzeczywistości było, obok wskazywania podobieństw, zaznaczanie także różnic, a czasami zasadniczej odmienności poszczególnych wymiarów rzeczywistości – szeroko pojętego przeciwieństwa. W odniesieniu do małżeństwa, co jest przedmiotem tego artykułu, dotyczyło to głównie ukazywania stosunku pomiędzy poszczególnymi wymiarami rzeczywistości i wyrażane było, jak już wspomniano, za pomocą przeciwstawnych cech,

³¹ Były dla niego czymś więcej niż tylko relacją bycia częścią.

³² Por. J.F. Drewnowski, *ZPF*, s. 62.

np. zdrowy – chory, dobry – zły, skończony – nieskończony. Relację tę wskazywał także przy omawianiu poglądów, twierdzeń itp., oznaczając ją za pomocą różnych form terminów „przeciwieństwo” oraz „sprzeczność”. Pisał o *przeciwnym nurcie* (s. 414), że jest *przeciwnie*, niż się sądzi (s. 407), o *sprzecznych* ocenach (s. 407).

c. podporządkowanie

Do wyrażania hierarchii rzeczywistości posługiwał się Drewnowski stosunkiem podporządkowania, do oznaczenia którego używał terminu „podrzędność” w formie przymiotnikowej – *podrzędny*. Stosunek ten jest jednym z najczęściej wskazywanych przez Autora. Jego zdaniem, gra zmysłów to *podrzędny* środek materialny, który nie powinien być wyniesiony do godności najwyższego celu (s. 415–416); wartość spraw zmysłowych (skończona) jest *podrzędna* wobec wartości spraw duchowych – nieskończonej (s. 410); zmysłowość jest czynnikiem *podrzędnym* w stosunku do życia nadprzyrodzonego (s. 417).

Podkreślenie tej relacji nie wiązało się bynajmniej z deprecjonowaniem poszczególnych czynników³³. Autor, który był wyczulony na wszelkiego rodzaju redukcjonizmy i monizmy, podkreślał bogactwo i funkcjonalne zróżnicowanie poszczególnych czynników rzeczywistości. Robił to także, dokonując ocen.

d. zawieranie się

Cała rzeczywistość w rozumieniu Drewnowskiego to kolejne obejmujące się wymiary: naturalny-materialny – naturalny-duchowy – nadprzyrodzony (duchowy). Zauważał, że realizuje się to na wielu poziomach, przenika świat zewnętrzny i myślenie człowieka. Z tego powodu stosunek zawierania stanowi chyba najbardziej charakterystyczne dla Drewnowskiego narzędzie i został zastosowany także w ujmowaniu rzeczywistości małżeństwa³⁴. Wyrażał go za pomocą terminów: „zawieranie”, „ogarnianie”, poniekąd „poddawanie się” (bycie ogarnianym, zawieraniem). Osoba, dzięki swej naturalnej i nadprzyrodzonej duchowości, posiada potencjał nazwany przez Autora pojemnością duchową. Dzięki niej może ona m.in. pomnażać swe zasoby duchowe przez jednoczenie się z innymi osobami. Zdaniem

³³ Trafną tego ilustrację stanowią wywody zawarte na s. 414–415 *Małżeństwa doskonałego*.

³⁴ Należy zaznaczyć, że Drewnowski stosunek zawierania się rozumiał szerszej niż bycie częścią całości. Wyróżniał rozmaite odmiany tego stosunku. Zob. J.F. Drewnowski, *ZPF*, s. 100–104. Chodzi o zawieranie się postaw, doznań, zakresów rzeczy i samych rzeczy.

Autora, *jednoczenie się ludzi polega na wzajemnym poddawaniu z jednej strony, a ogarnianiu przez drugą stronę tego, co można by nazwać pojemnością duchową człowieka* (s. 420). *Takie poddawanie umysłu jest – wiarą, poddanie woli – zaufaniem. Wzajemne – miłość...* (s. 421). Zawieranie się zachodzi także w dziedzinie duchowej, nadprzyrodzonej: *ognisko rodzinne zawiera się w Boskim człowieczeństwie Jezusa, jest przez nie tym bardziej ogarniane, im bardziej ztraca się odrębność członków, a utrwała ich jedność* (s. 429). Sakrament małżeństwa *zawiera nieogarnioną, nadprzyrodzoną tajemnicę najdoskonalszej miłości* (s. 425).

e. wykraczanie

Ze względu na próby integralnego ujmowania zagadnień, Drewnowski był zmuszony odwoływać się do nieskończonej w swej naturze rzeczywistości duchowej, zwłaszcza nadprzyrodzonej, która transcenduje to, co przyrodzone, nawet duchowe-naturalne. Dla wyrażania tego stosunku nie posługiwał się jednym terminem, ale wieloma różnymi wyrażeniami, które oddają różne aspekty transcendowania, szerzej – wykraczania, np. „nieskończoność” (s. 409), „nienasycalność” (s. 412), „wieczność” (s. 429). Do wyrażania przekraczania w wymiarze bytowym używał także innych terminów, jak: „nieograniczanie się” (s. 422), „niewyczerpywanie się” (s. 428) czy po prostu „nadprzyrodzoność” (s. 415).

Dla opisanego wykraczania od strony epistemologicznej Autor posłużył się terminem „niepojętość”. *Niepojęty* jest wpływ łaski (s. 419), *niepojęte* są odwieczne sprawy Boże (s. 424), doskonałości Boże (s. 425), skuteczność nadprzyrodzona (s. 426) czy zjednoczenie duchowe (s. 428), dzięki któremu ludzie mogą być *całkowicie razem, całkowicie zjednoczeni, pomimo oddalenia* (s. 429). Dlatego, zdaniem Drewnowskiego, *należy przejść się wiarą, otrząsnąć się z tego ciasnego sposobu patrzenia i szukać echa, odblasku wieczności* (s. 426) i *sięgnąć czystą wiarą poza granice wszelkiej wyobraźni, która tu całkowicie zawodzi* (s. 427–428).

Terminy oznaczające działania

W opisie rzeczywistości Drewnowski wskazywał, obok czynników stałych (istoty i rzeczy) i ich połączeń (stosunki), także na działania (przebiegi, procesy). W formalnie opracowanym systemie Drewnowskiego działania byłyby oznaczane znakami przebiegów, tzn. działaniom rzeczywistym odpowiadałyby przekształcenia układów znaków,

operacje na znakach³⁵. Działania w *Małżeństwie doskonałym* oznaczone są za pomocą różnych kategorii gramatycznych, jednak pozwala to dostrzec określone prawidłowości. Odpowiadają one wcześniej wskazanym wymiarom rzeczywistości. Niestety, nie jest proste oddzielenie procesów duchowych, które dokonują się w wymiarze naturalnym, od nadprzyrodzonych (też duchowych), ze względu na przenikanie się tych rzeczywistości i z powodu braku precyzji Autora w ich dookreślaniu. Poniższe zestawienie terminów oznaczających działania ma zatem charakter przybliżony.

a. naturalne – materialne:

- dążenia – cielesne a. płci (s. 410), naturalne cielesne (s. 418);
- dojrzewanie – materialne (s. 409);
- falowanie – nastrojów, namiętności (s. 420);
- gra – czynników zmysłowych a. cielesnych (s. 409, 410, 411, 413), instynktów (s. 410), praw przyrody (408), sił społecznych materialnych (s. 410);
- jednoczenie – cielesne (s. 410);
- oddychanie (s. 411);
- odżywianie (s. 411);
- pożądanie – zmysłowe (s. 418);
- przebiegi – przyrodnicze (s. 408);
- rozmnażanie (s. 411);
- rytmy – pożądliwości (s. 407);
- wyżywanie się – cielesne a. zmysłowe (s. 407, s. 411), temperamentów (s. 420);
- współzycie – płciowe (s. 411);
- wzrost (s. 411);
- zaspokajanie – popędów rozrodczych (s. 417);
- życie – cielesne (s. 409), naturalne (s. 422).

b. naturalne – duchowe:

- dążenia – duchowe (s. 409), duchowe naturalne (s. 418);
- dojrzewanie – duchowe (s. 409);
- falowania – opinii (s. 407);
- gra – czynników duchowych (409), sił społecznych duchowych (s. 407, 410);
- jednoczenie – duchowe (s. 409);

³⁵ Por. J.F. Drewnowski, *ZPF*, s. 62.

- oddanie się – osób wzajemne (s. 412);
- ogarnianie – umysłem i wolą (s. 421);
- opanowywanie – zmysłowości (s. 417);
- poddawanie się – osobie (s. 420);
- pomnażanie a. uzupełnianie – zasobów a. wartości duchowych (s. 409, 420);
- porządkowanie – zmysłowości (s. 420);
- przeobrażanie – otoczenia materialnego i duchowego (s. 408, 409);
- uzależnianie się – osób (s. 421);
- współżycie – społeczne (s. 409);
- wymiana – wartości duchowych (s. 421);
- wyżywanie się – osobowości (s. 420);
- zatracanie – osobowości (s. 421);
- życie – naturalne (s. 422), duchowe (s. 409).

c. nadnaturalne (nadprzyrodzone, też duchowe)³⁶:

- dążenia – duchowe (s. 409);
- jednoczenie – duchowe (s. 420);
- odczytywanie się – wzajemne (s. 425);
- ogarnianie – umysłem i wolą (s. 421);
- opanowywanie – zmysłowości (s. 417);
- poddawanie się – osobie (s. 420), łasce (s. 428);
- pomnażanie a. uzupełnianie – zasobów a. wartości duchowych (s. 409, 420);
- promieniowanie – miłością (s. 426);
- rozkwitanie – życia Bożego (s. 422);
- spalanie się – w miłości (s. 426);
- wpatrywanie się – w Boga przez drugą osobę z pomocą łaski (s. 425);
- wymiana – wartości duchowych (s. 421);
- wzmaganie – wiedzy i mocy (s. 421);
- zabezpieczanie łaską – ładu naturalnego osoby i ogniska rodzinnego (s. 420);
- zatapianie się – w rzeczywistości nadprzyrodzonej (s. 429);
- zatracanie się – w ognisku miłości (s. 429);

³⁶ Poszczególne czynności należy interpretować w kluczu nadprzyrodzonym, np. wzmaganie – wiedzy i mocy [nadprzyrodzonej – M.A.], wpatrywanie się – w Boga przez drugą osobę [z pomocą łaski – M.A.].

- zestrzajanie przez łaskę – ładu naturalnego osób i ogniska rodzinnego (s. 420);
- życie – nadprzyrodzone (s. 422).

Terminy oznaczające stany

Poszukując w *Małżeństwie doskonałym* śladów projektu Drewnowskiego, należy jeszcze spróbować odnaleźć terminy oznaczające stany, o których wspomina Autor w *ZPF*. W zrealizowanym jego programie byłyby oznaczane przez samodzielne układy znaków składników stałych, ich połączeń i działań³⁷. Trudno czegoś tak dojrzałego dopatrywać się w tej pracy, jednak użycie przez Autora rzeczowników i rzeczownikowej formy czasowników, które wcześniej były używane do opisu procesów, sugeruje, że Drewnowski chce tę odmienność bytową wydobyc przy opisie rzeczywistości małżeńskiej. Oto niektóre z tych terminów:

- jedność – cielesna (s. 424), duchowa (s. 410);
- ład – wewnętrzny duszy (s. 422), we wzajemnym uzależnieniu się (s. 421), ogniska rodzinnego (s. 420), wewnętrzny ogniska rodzinnego (s. 422);
- łączność – duchowa (s. 418);
- oddanie się – wzajemne (s. 411), duchowe (s. 421);
- panowanie – sił duchowych (s. 420);
- pełnia – wyżycia cielesnego (s. 411) a. duchowego (s. 409), zżycia duchowego (s. 410), dążeń duchowych i cielesnych (s. 410);
- poddanie – gry sił cielesnych (s. 422), umysłu i woli (s. 421);
- rozstrojenie – naturalnych sił (s. 422);
- równowaga – organiczna (s. 417);
- spoistość – duchowa (s. 421);
- zjednoczenie – duchowe naturalne (s. 410), duchowe osób (s. 409), w całość duchową (s. 420).

Należy przy tym dodać, że powyższe stany – podobnie jak działania – również można by odnieść do wskazanych trzech bytowych wymiarów.

Dotychczasowe poszukiwania pozwalają stwierdzić, że w *Małżeństwie doskonałym* można wskazać odpowiedniki kategorii wyliczonych przez Drewnowskiego w *ZPF*. Bogactwo rzeczywistości i używanego w analizowanej pracy języka wykracza jednak poza ramy ogólnego

³⁷ Por. J.F. Drewnowski, *ZPF*, s. 63.

zarysu mechanizmu znakowego, domagając się przynajmniej jego uszczegółowienia. Jest to zrozumiałe ze względu na szkicowy charakter programowej pracy Autora.

Ze względu na znaczenie

Próby integralnego omówienia problematyki związanej z małżeństwem domagają się podjęcia wątków teologicznych, które z kolei wymuszają użycie wyrażen analogicznych. Dobrze zdawał sobie z tego sprawę Drewnowski, który już w *ZPF* wskazał propozycję unowocześnienia analogii teologicznej³⁸. Badania te kontynuował o. Innocenty Maria Bocheński. Za pomocą narzędzi logicznych wyraźnie odróżnił on wyrażenia jednoznaczne od wieloznacznych, a klasę wyrażen analogicznych traktował jako podklasę tych ostatnich³⁹. Jak wiadomo, Drewnowskiemu chodziło o możliwie największą ścisłość⁴⁰. W *ZPF* postulował dążenie do jednoznaczności w tworzeniu terminologii, by dopiero wtedy, za pomocą tak dopracowanego języka, móc dalej – już bez niebezpieczeństwa nieporozumień – opisywać różne wymiary rzeczywistości, a w konsekwencji odkrywać analogie przenikające rzeczywistość oraz analogie między naukowe⁴¹. Szukając w analizowanej pracy śladów rozmaitych idei Autora, trzeba zatem koniecznie przyjrzeć się i temu zagadnieniu.

Terminy jednoznaczne i wieloznaczne

Dążenie do precyzji sprawiło, że Drewnowskiemu zależało na jednoznaczności. Naturalna wieloznaczność, analogiczność języka sprawiła, że dbał on nie tyle o wykorzystanie terminów jednoznacznych, co raczej o ich jednoznaczne określenie i używanie.

Autor nie ustrzegł się wieloznaczności. W *Małżeństwie doskonałym* można wskazać przykłady wieloznacznie użytych słów, choć – trzeba to podkreślić – jest ich niewiele, np. termin strona – zwykle używany w znaczeniu wymiaru (s. 408), w innym miejscu w znaczeniu małżonka (s. 426). Zasadniczo jednak Drewnowski konsekwentnie używał

³⁸ Zob. tamże, s. 141–145. Na konieczność odnowy terminologii, w tym analogii, wielokrotnie zwracał uwagę, np. J.F. Drewnowski, *Unowocześnienie filozofii i teologii katolickiej*, w: tenże, *Filozofia i precyzja*, s. 220–223. Pochlebna recenzja propozycji Drewnowskiego wystawił o. I.M. Bocheński w artykule *O metodzie teologii*, s. 178.

³⁹ Por. I.M. Bocheński, *Wstęp do teorii analogii*, „Roczniki Filozoficzne” 1 (1948), s. 74. Dalej wyróżniał podklasy wyrażen analogicznych: analogię nierówności, atrybucji, proporcjonalności właściwej i przenośnej.

⁴⁰ Idea precyzacji nauki to główna, obok realizowania nowoczesnej syntezy wiedzy, idea *ZPF*.

⁴¹ Por. J.F. Drewnowski, *ZPF*, s. 76–77.

przyjętych znaczeń terminów. Mimo że wykorzystywał słowa wieloznaczne ze swej natury, np. łaska, rola, strona, środek, to jednak dbał o ich jednoznaczne stosowanie.

Terminy analogiczne

Terminy analogiczne stanowią najbogatszą grupę terminologiczną w pracach Drewnowskiego. Manierą Autora, jak już wspomniano, jest wykorzystanie wyrażeń jak najbardziej ogólnych, np. cele, czynności, dążenia, organizmy, rzeczy, sprawy, społeczności, więzi, wrażenia. Dzięki dużemu ich zakresowi mógł je odnosić do różnych wymiarów rzeczywistości. Ich analogiczność wydobywał, zaopatrując je w określone atrybuty, np. cele przyrodzone i nadprzyrodzone, czynności cielesne i duchowe. To kilka wybranych przykładów takiego postępowania.

	PRZYKŁADY
wymiar nadprzyrodzony (duchowy)	dziedzina łaski (s. 415) komórka Ciała Mistycznego (s. 429) organizm Ciała Mistycznego (s. 423) sprawy wieczne (s. 423) więź mistyczna (s. 423) współzycie w wieczności (s. 429)
wymiar przyrodzony-duchowy	dziedzina naturalna (s. 415) organizm społeczny (s. 410) sprawy duchowe (s. 423) komórka społeczna (s. 410) więź rodzinna (s. 415) współzycie społeczne (s. 409)
wymiar przyrodzony-materialny	dziedzina cielesna (s. 417) organizm zwierzęcy (s. 408) sprawy cielesne (s. 423) komórka rozrodcza (s. 410) więź materialna ⁴² współzycie cielesne (s. 411)

Przeprowadzone analizy w zakresie znaczenia terminów pozwalają stwierdzić dbałość Drewnowskiego o realizację postulatów

⁴² Drewnowski w *Małżeństwie doskonałym* nie używał wprost tego sformułowania, choć pisał o tej rzeczywistości. Wspomina się o niej, ponieważ jest to kategoria odgrywająca istotną rolę w ujęciach Autora. Zob. J.F. Drewnowski, *Wykłady z Murnau*, s. 255, 287.

ściłości naukowej. Nie mając do dyspozycji precyzyjnej aparatury językowej, wykorzystywał zastane słownictwo. Precyzował je i konsekwentnie stosował w swej filozoficzno-teologicznej praktyce. Dla realistycznego odzwierciedlenia rzeczywistości duchowej nadawał terminom analogicznego znaczenia, by dość ściśle wyrażać sprawy ponadzmysłowe.

Wnioski

Ze względu na dużą rozbieżność występującą między zaproponowanym w *ZPF* projektem metodologicznym a popularnonaukowym zastosowaniem niektórych zawartych tam idei w *Małżeństwie doskonałym*, realizacja postawionego sobie celu była możliwa w stopniu jedynie przybliżonym. Wydawała się jednak możliwa i poznawczo wartościowa. Czy zatem można stwierdzić zastosowanie metanaukowych poglądów Autora w analizowanej broszurze? Przy pomocy jakich terminów Drewnowski próbował w sposób bardziej nowoczesny wyrazić rzeczywistość małżeństwa? Co warto byłoby podjąć w dalszych badaniach?

Analiza *Małżeństwa doskonałego* pozwoliła na sformułowanie kanonu terminów stosowanych przez Drewnowskiego. Poczynione tu ustalenia domagają się wprawdzie dalszych, bardziej zaawansowanych badań⁴³, niemniej udało się wskazać dwa zbiory wyrażań: pierwszy – stanowiący techniczną aparaturę pojęciową Drewnowskiego, stosowaną przez niego do zróżnicowanej problematyki, oraz drugi – służący ujmowaniu rzeczywistości duchowej i nadprzyrodzonej.

Rezygnacja z bogactwa terminów i ograniczenie się do określonego kanonu sprawia poniekąd wrażenie językowego ubóstwa. Wydaje się to jednak zabiegiem celowym. Autor próbował w ten sposób zapewnić prostotę i ścisłość wypowiedzi, wyraźnie wskazać uchwyconą analogiczność różnych wymiarów rzeczywistości, a nadto umożliwić odkrycie nieznanymi analogii między naukami. Analogiczność tę uzyskiwał dzięki używaniu terminów o szerokim zakresie (np. organizm, ośrodek, więź), zaopatrując je określeniami odnoszącymi się

⁴³ Wskazany kanon terminologiczny ma charakter przybliżony. Właściwe byłyby specjalistyczne badania uściślające te wyniki, a także badania porównawcze, zwłaszcza obozowych prac Autora. Cennym byłoby również przeanalizowanie zróżnicowanych teoretycznie tekstów Autora w celu ustalenia aparatu językowego stosowanego do różnych zagadnień.

do konkretnych wymiarów rzeczywistości i dyscyplin naukowych, np. rytmy cielesne, rytmy nadprzyrodzone⁴⁴.

We wskazanym wyborze słownictwa, zwłaszcza zaś przy okazji badania terminologii od strony znaczenia – tzn. jednoznaczności, wieloznaczności i analogiczności, ujawniła się realizacja (popularna) postulatów odbudowy terminologii naukowej. Odbudowane, zgodnie ze wskazaniami Drewnowskiego, ściśle terminy miały być następnie stosowane do różnych dziedzin rzeczywistości⁴⁵. W konsekwencji cała istniejąca rzeczywistość (naturalna i nadnaturalna) byłaby wyrażona w tych samych ścisłych terminach. Twierdzenia różnych dyscyplin naukowych, wyrażone w jednym języku, stanowiłyby kompatybilne elementy jednej nauki, a przebudowane tak dziedziny nauki stałyby się elementami nowoczesnej syntezy wiedzy. W analizowanej pracy można zatem doszukać się zarysu czegoś tak ambitnego – Autor wybiera terminy, ujednoznacza, a następnie „analogizuje”, stosując do odmiennych wymiarów rzeczywistości.

Poszukując naukowych idei Drewnowskiego, podjęto także analizę słownictwa pod kątem oznaczania. Zarysowana przez Autora w *ZPF* ontologia – dość ogólna – wskazywała na możliwość odszukania terminów odpowiadających wyszczególnionym kategoriom – istot i rzeczy, cech, stosunków, działań, stanów. Analizując terminy pod tym kątem, dostrzeżono również pewne prawidłowości.

Autor pisząc o człowieku, małżeństwie, o różnych władzach i elementach człowieka oraz świata, precyzował zwykle, do jakiego wymiaru one należą. Podobnie robił w odniesieniu do terminów oznaczających działania i stany. Rozróżniał wymiary bytowe i wskazywał na jedność tego, co wcześniej rozróżnił. Pisał o działaniach typowo cielesnych (np. odżywianie), typowo duchowych (np. opanowywanie cielesności), a także o tych, które dokonują się na wszystkich płaszczyznach (np. jednoczenie cielesno-duchowo-nadprzyrodzone), przechodząc nawet w podobne stany.

Szczególną rolę w dążeniu do bardziej ścisłego i adekwatnego wyrażania rzeczywistości małżeństwa odegrało wskazywanie stosunków. Wydobyto takie relacje, jak: podobieństwa, przeciwności, sprzeczności, podporządkowania, wykroczenia, zwłaszcza – zawierania się. Ten ostatni stosunek, jak się wydaje, stanowi, zdaniem Autora, jedną

⁴⁴ Należy przy tym jednak zaznaczyć, odwołując się do dorobku Drewnowskiego, że samo poznanie musi ulec przekształceniu analogicznemu. Por. J.F. Drewnowski, *Pomocniczy schemat przestrzenny*, w: tenże, *Filozofia i precyzja*, s. 236.

⁴⁵ Zob. J.F. Drewnowski, *ZPF*, s. 90, 95–96.

z najbardziej podstawowych relacji przenikających tak rzeczywistość, jak i naukę.

Warto także podkreślić, że w celu wierniejszego oddania spraw małżeńskich Drewnowski uciekał się do wykorzystania różnorodnego słownictwa, m.in. terminów zaczerpniętych z codzienności. Zestawiając je z wyrażeniami pochodzącymi z innych kontekstów, próbował wydobyć niedostrzegane treści lub oddać trudne do wyrażenia odcienie realnego świata. I w ten sposób próbował przekraczać ograniczenia związane z brakiem adekwatnej terminologii.

Podsumowując – tam, gdzie było to możliwe, Drewnowski formalizował⁴⁶; gdzie takich możliwości nie było lub ważniejsze od precyzji stawały się cele dydaktyczne, wyzyskiwał możliwości, jakie daje język naturalny. Korzystając z dostępnych środków i doskonaląc je, próbował pisać jasno i wyraźnie, dbając przy tym o oddanie bogactwa treści istniejącego świata. Ujęcia poszczególnych elementów rzeczywistości czynił częściami spójnego i nowoczesnego poglądu na świat. Dokonywał tego za pomocą doskonalenia terminologii i innych zabiegów językowych.

Summary

This paper outlines the formal aspects of Jan Franciszek Drewnowski's brochure "The Perfect Marriage". It aims to provide an answer to the question: "Which terms did Drewnowski use in his attempt to express the marital reality in a way that is more modern, which means more accurate, closer to the reader and more coherent with other branches?"

The introduction is followed by a brief presentation of Drewnowski's view on the relation between sign and reality. The main part contains terminology related to origins, selection, meaning and signification. The end provides conclusions from the previous considerations.

Although "The Perfect Marriage" can be regarded as a popular scientific brochure, it is possible to trace some metascientific applications of Drewnowski's ideas inside, for example the specification of terminology, the expression of and search for analogies, etc. The brochure is a serious attempt to express the marital reality in a more accurate and contemporary manner.

⁴⁶ Przykłady stosowania jego pomysłów zawiera II część *ZPF*.

